

Διάφορα αγγεία από τον αποθέτη κεραμικής στο Φουρνί.

Η ΠΡΩΙΜΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΤΩΝ ΑΡΧΑΝΩΝ

Η συστηματική ανασκαφική δραστηριότητα των τελευταίων 30 χρόνων στις Αρχάνες έφερε στο φως σημαντικές ποσότητες αγγείων, η μελέτη των οποίων μπορεί να διευκρινίσει την ρυθμολογική εξέλιξη της κεραμικής στον χώρο της βορειοκεντρικής Κρήτης και να καταδείξει περαιτέρω τις σχέσεις του αρχαιωτικού εργαστηρίου προς τα εργαστήρια της ευρύτερης περιοχής, προεξάρχοντος του κνωσιακού. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι η κεραμική των πρώιμων, προανακτορικών, χρόνων από τις Αρχάνες, και μάλιστα το μινωικό νεκροταφείο στο Φουρνί, η σημασία του οποίου είναι τεράστια ακόμη και για τις ρυθμολογικές μεταβολές της κεραμικής των χρόνων αυτών.

Όπως είναι γνωστό, το νεκροταφείο στο Φουρνί καλύπτει την προανακτορική περίοδο στις τρεις κύριες από τις τέσσερις φάσεις της, την ΠΜ ΙΙ, ΠΜ ΙΙΙ και ΜΜ Ια. Γι' αυτό κι εδώ η μελέτη της κεραμικής περιορίζεται σ' αυτές μόνο τις φάσεις, αν και είναι γνωστή τόσο η υπονεολιθική όσο και η ΠΜ Ι φάση από τις Αρχάνες, και μάλιστα τον Σπήλιο του Στραβομυτή.

Αλέξανδρος Λαχανάς

Αρχαιολόγος

Πρωτομινωική ΙΙ

Ως ένδειξη της διόγκωσης και της οικονομικής ευρωστίας του αρχαιωτικού οικισμού μπορεί να θεωρηθεί η κατασκευή των πρώτων ταφικών κτηρίων στο νεκροταφείο στο Φουρνί στην ΠΜ ΙΙ φάση. Στο κατώτερο ταφικό στρώμα του Θολωτού Τάφου Ε διαπιστώθηκε

ένα χαρακτηριστικό ΠΜ ΙΙα κεραμικό σύνολο, αποτελούμενο απευθείας κυρίως από όστρακα, στο οποίο διακρίνονται όλες οι γνωστές κατηγορίες κεραμικής που παρήχθησαν στην Κρήτη κατά τη διάρκεια αυτής της φάσης.

α) Η μαύρη ή τεφρή στιλβωτή κεραμική ερυθρωπού πηλού Ρυθμού Πύργου (black burnished ware ή dark-grey

burnished ware), που αντιπροσωπεύεται από μερικά όστρακα κυπέλλων.

β) Η λεπτότεχνη τεφρή κεραμική (fine grey ware), που είναι χαρακτηριστική για την ΠΜ ΙΙα περίοδο και γνώρισε εξάπλωση σ' όλη την Κρήτη. Η τεφρή κεραμική του Θολωτού Τάφου Ε συμπεριλαμβάνει όστρακα κυπέλλων, από τα οποία ένα τουλάχιστον είναι αφρικανικό (τύπος Πύργου). Ιδιαίτε-

PM III ανθρωπόμορφο ρυτό από την Περιοχή των Βράχων στο Φουρνί.

PM II πυξίδα λεπτότεχνης τεφρώς κεραμικής με εγχάρκτη στίγμωση από τον Θολωτό Τάφο Ε στο Φουρνί.

ρα ενδιαφέρον είναι ένα μικρό αέριο αγγείο του δημοφιλούς τύπου της πυξίδας με συμπιεσμένο σφαιρικό σώμα, το ανώτερο τμήμα της εξωτερικής επιφάνειας του οποίου διακοσμείται με πυκνή εγχάρκτη στίγμωση. Άλλα συνήθη για τις πυξίδες διακοσμητικά θέματα —πάντα εγχάρκτα— είναι οι συστάδες οριζώντιων γραμμών και τα ομόκεντρα ημικύκλια, που μαρτυρούνται σε δύο μεμονωμένα όστρακα από το Ταφικό Κτήριο 18.

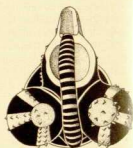
γ) Η πλειοψηφία των οστράκων στο κεραμικό σύνολο του Θολωτού Τάφου Ε ανήκει σε μια τρίτη κατηγορία, που παρουσιάζει καθαρό ροδόχρωμο πηλό με κτιρινωπό επίχρισμα. Τα περισσότερα θραύσματα ανήκουν σε αδιακόσμητα αγγεία κυπέλλων και λονάδων, με διάτρητη οριζόντια απόφυση. Η φέρουσα γραπτή, μιάριη διακόσμηση κεραμική αυτής της κατηγορίας, γνωστή ως Ρυθμός Κουμάσας, αντιπροσωπεύεται από μια ραμφοστάμητη πρόχου από το χώρο νότια του Ταφικού Κτηρίου 18, στην κρήνη σε τρία χαμηλά κωνικά πόδια, που εκφύονται από τον πυθμένα της, και η οποία διακοσμείται στο σώμα με δικτυωτό και στο λοιπό εκτεταμένο της λαβής με μια πλαστική απόφυση δικτύου οβάλ-μοι. Ακριβώς όμοιες πρόχου, τόσο στο σχήμα όσο και στη διακόσμηση, βρέθηκαν στους θολωτούς τάφους της Κουμάσας —εξ ου και το όνομα του

ρυθμού—, πράγμα που καθιστά πιθανή την εισαγωγή του αγγείου των Αρχανών από τη Μεσάρ.

Η ΠΜ ΙΙβ φάση στην Κρήτη ταυτίζεται με την «κηλιδωτή» κεραμική του Ρυθμού Βασιλικής, με την χαρακτηριστική εν είδει κηλιδών ερυθρή, καστανή ή μελανή επιφάνεια. Η κηλιδωτή κεραμική εμφανίζεται κυρίως στην ανατολική Κρήτη, όπου παράγεται μαζικά, ενώ στις άλλες περιοχές του νησιού παρουσιάζεται περιορισμένη. Στις Αρχάνες η κεραμική του Ρυθμού της Βασιλικής απουσιάζει στο νεκροταφείο Φουρνί, ενώ μικρές ποσότητες βρέθηκαν μόνο στο χωριό, στις θέσεις Τουρκογιτονιά και Φούρνος Παπαδάκη. Η σπανιότητά της λοιπόν, τόσο στις Αρχάνες αλλά και στην υπόλοιπη βορειοκεντρική Κρήτη (π.χ. στην Κνωσό), υποδηλώνει ότι η κηλιδωτή κεραμική είτε εισήχθηκε από την ανατολική Κρήτη είτε παρήχθη κατ' απομίμηση σε περιορισμένο αριθμό από τα τοπικά εργαστήρια. Στις Αρχάνες, όπως και στην Κνωσό, φαίνεται να παράγεται αυτήν την εποχή κεραμική ανάλογη προς το Ρυθμό Κουμάσας, με τη σκεπτική γραμμική διακόσμηση πάνω στο ανοιχτό βάθος της επιφάνειας του αγγείου (τεχνική σκεπτικισμού επί λευκού). Τα σχήματα είναι όμοια

προς τα προαναφερόμενα του Ρυθμού Βασιλικής. Οι κοσμήσεις συνίστανται κυρίως σε συστάδες οριζώντιων ή λοξών γραμμών, όπως δηλώνει ένα όστρακο χείλους «τειοδόχης» που βρέθηκε στο κατώτερο στρώμα του Θολωτού Τάφου Ε.

Η κεραμική με κοσμήσεις λευκών γραμμικών θεμάτων πάνω στη μελαμβοφή επιφάνεια (τεχνική λευκού επί σκεπτικού) αρχίζει να παράγεται περιορισμένα στην ΠΜ ΙΙβ εποχή, για να γίνει στην επόμενη ΠΜ ΙΙΙ φάση ο τυπικός κεραμικός ρυθμός. Τόσο στην Κνωσό όσο και σε άλλα σύνολα της ανατολικής Κρήτης εμφανίζεται η λευκή διακόσμηση, κυρίως σε μικρά ανοιχτά κύπελλα. Στις Αρχάνες δε διαπιστώθηκε σαφώς σε κλειστό ΠΜ ΙΙβ στρώμα, και αυτό ίσως να οφείλεται στο γεγονός ότι το αντίστοιχο υλικό δε μελετήθηκε ακόμη. Επειδή ακόμη η λευκή διακόσμηση, κυρίως της αρχανιώτικης κεραμικής προς αυτήν της γεγονικής Κνωσού γίνεται δύσκολα αντιληπτή, και επειδή μια προδρομική εμφάνιση του λευκού ρυθμού στην ΠΜ ΙΙβ, που θα εισήγε την εκρηκτική εξάπλωση και μαζική παραγωγή του στην ΠΜ ΙΙΙ, είναι απαραίτητη, υποθέτουμε ότι θα υπήρχε και στις Αρχάνες.

- 1 ΠΜ ΙΙ πρόχους Ρυθμού Κουμάσας από τον χώρο νότια του Ταφικού Κτηρίου 18 στο Φουρνί.
 2 ΠΜ ΙΙΙ γραπτό άνω κωνικά κύπελλο από την Περιοχή των Βράχων στο Φουρνί.
 3 ΜΜ ΙΒ γραπτά άνω κωνικά κύπελλα από τον αποθέτη κεραμικής στο Φουρνί.
 4 ΠΜ ΙΙΙ γραπτή και εγχάρακτη "τειοδόχη" από την Περιοχή των Βράχων στο Φουρνί.
 5 ΠΜ ΙΙΙ γραπτή πρόχους από την Περιοχή των Βράχων στο Φουρνί.

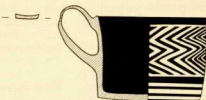
Πρωτομινωική ΙΙΙ

Πριν προβούμε στην έκθεση και ανάλυση της ΠΜ ΙΙΙ κεραμικής των Αρχαίων, θα πρέπει να παρουσιαστεί η προβληματική που αφορά την ύπαρξη αυτής της στυλιστικής-χρονολογικής φάσης στο χώρο της κεντρικής Κρήτης.

Ο Α. Evans, στο μνημειώδες του έργο *Palace of Minos*, προσδιόρισε την ΠΜ ΙΙΙ περίοδο βάσει των κλειστών κεραμικών συνόλων της ανατολικής Κρήτης (Μόχλος, Γουρνιά). Στη δεκαετία του '60 ο F. Schachermeyr και ο Στ.

Αλεξίου —ο τελευταίος βασισμένος στα στρωματογραφικά συμπεράσματα από την ανασκαφή των θολωτών τάφων της Λεβήνας— τόνισαν την απουσία της ΠΜ ΙΙΙ περιόδου ως ρυθμολογικής και χρονολογικής βαθμίδας, υπό την έννοια του ορισμού του Έβανς, στην κεντρική Κρήτη και πρότειναν την κατάργησή της και περαιτέρω τον συγχρονισμό της ΠΜ ΙΙΙ στην ανατολική Κρήτη με την ΜΜ Ια φάση στην κεντρική. Ο Α. Ζώης το 1966, στην ερώτησή του τίτλου του άρθρου του «Υπάρχει ΠΜ ΙΙΙ εποχή;», απάντησε καταφατικά και υποστήριξε

την ύπαρξη ενός ενιαίου ΠΜ ΙΙΙ σταθ- σε όλη την έκταση του νησιού. Βέ- βαia, εξαιτίας της έλλειψης ανόλο- γων κλειστών κεραμικών συνόλων από την κεντρική Κρήτη, απέτυχε να τεκμηριώσει επαρκώς τη θέση του. Ο S. Hood, επικαλούμενος τις παρα- τηρήσεις του από τις νέες στρωμα- τογραφικές έρευνες στην «Βασιλική οδό» της Κνωσού (1957-61), διαπί- στωσε την ΠΜ ΙΙΙ φάση με κεραμική που διαφέρει από αυτήν της ανατολι- κής Κρήτης. Η ΠΜ ΙΙΙ κεραμική της Κνωσού είναι, κατά τον Hood, κατ' ουσίαν όμοια με τη ΜΜ Ια, με εξαίρε-

MM 1β γραπτά μόντια κύπελλα από τον αποθέτη κεραμικής στο Φουρνί.

MM 1α κέρνος από τον αποθέτη κεραμικής στο Φουρνί.

στη μόνο την πολυχρωμία που διαπιστώνεται για πρώτη φορά στη MM 1α περίοδο. Ο Σ. Ανδρέου στη διδακτορική του διατριβή (1977), επικαλούμενος τις παρατηρήσεις του Hood, συγκέντρωσε όλα τα ΠΜ III κεραμικά σύνολα της Κνωσού, τα οποία παραδοσιακά θεωρούνταν MM 1α. Ο χαρακτήρας της ΠΜ III ορίστηκε από τον Ανδρέου κυρίως από την κεραμική ομάδα του «Upper East Well», που είναι εξάλλου και η μόνη που δημοσιεύθηκε πλήρως. Σύμφωνα όμως με έρευνες του υπογράφοντος, πρέπει να συμπεριληφθεί στην ΠΜ III και η

κεραμική από τη θέση Γιοφυράκια, κοντά στην Κνωσό, που ανασκάφηκε το 1933 από τον Στ. Μαρινάτο και που θεωρούνταν επίσης MM 1α. Μια προσεκτική μελέτη και ανάλυση του υλικού των δύο προαναφερόμενων συνόλων (Upper East Well και Γιοφυράκια) καταδεικνύει ότι οι διαφορές μεταξύ ΠΜ III και MM 1α κεραμικής στην κεντρική Κρήτη δεν περιορίζονται απλά στην απουσία της πολυχρωμίας, που χαρακτηρίζει την πρώτη, αλλά επεκτείνονται και στα σχήματα των αγγείων. Έτσι η ρυθμολογική εξέλιξη της κεραμικής στις

δύο τελευταίες φάσεις των προανακτορικών χρόνων γίνεται εναργέστερη. Στην προσπάθεια μιας αρτιότερης και σαφέστερης παρουσίασης της ΠΜ III, τουλάχιστον στην κεντρική Κρήτη, σημαντικό ρόλο καλούνται να παίξουν και τα σχετικά ευρήματα στο νεκροταφείο Φουρνί των Αρχανών. Κλειστό σύνολο συνιστά το ενιαίο ταφικό στρώμα του Θολωτού Τάφου Γ', του οποίου η χρονολόγηση στους ΠΜ III χρόνους θεωρείται τόσο βάσει της στιλιστικής ανάλυσης των κεραμικών σκευών όσο και βάσει άλλου είδους κτερισμάτων, όπως ελεφαντι-

νων σφραγίδων και κυκλαδικών ειδωλίων, ασφαλής. ΠΜ ΙΙΙ κεραμική βρέθηκε επίσης και στην «Περιοχή των Βράχων», δηλαδή στη χώρα δυτικά του Θαλωτού Τάφου Γ και του Ταφικού Κτηρίου 18, όπου βρέθηκε σκελετικό και κτερισματοειδές υλικό, προερχόμενο από καριαστικό τών γειτονικών ταφικών κτηρίων, καθώς και από αποθέσεις στο πλαίσιο της τοφικής λατρείας. Με τη βοήθεια στυλιωτικών κρητιρίων επισημάνθηκαν σποραδικές αποθέσεις ΠΜ ΙΙΙ κτερισματοειδούς κεραμικής και στα Ταφικά Κτήρια 12 και 5.

Τα στυλιωτικά χαρακτηριστικά της υπό εξέταση περιόδου συνοψίζονται ως εξής: Το αντιπροσωπευτικότερο σχήμα αγγείου συνιστά το άωτο κωνικό κύπελλο με τη δακτυλοειδή βάση (πόδι), γνωστότερο από την αγγλική ορολογία, λόγω τους σχήματός του, ως «egg-cup» (αβγοθήκη). Αυτό το είδος του κύπελλου εμφανίζεται επί το πλείστον στην κεντρική Κρήτη και παράγεται μεταλλανγμένο σε διάφορους τύπους από την ΠΜ ΙΙ ως την ΜΜ ΙΙ. Χρησιμοποιήθηκε ευρέως για οικιακή ή ταφική χρήση. Τα κύπελλα είναι συνήθως λαμβανωτά, εξαιρουμένης της βάσης, και φέρουν εξωτερικά μια πλατιά, οριζόντια λευκή ταινία κάτω από το χείλος. Στην ΠΜ ΙΙΙ περίοδο εμφανίζεται κυρίως ο τύπος Α με τη σχετική ψηλή δακτυλοειδή βάση και κυρτά τοιχώματα. Σπανιότερος είναι ο τύπος Β, με την επίπεδη, σχεδόν διακοειδή βάση, που φέρει αναδιπλωμένη παρυφή.

Το μικρό κωνικό κύπελλο χωρίς βάση εμφανίζεται επίσης αυτήν την περίοδο, με τη χαρακτηριστική σκευτική ταινία γύρω από το χείλος, αλλά δε γνωρίζουμε στις Αρχάνες τη μαζική παραγωγή που παρατηρείται στην Κνωσό. Τα σφαιρικά κύπελλα εμφανίζονται αυτά ή μόνον με κυλινδρική λαβή, χωρίς όμως την ελαφρά διακεκμημένη επίπεδη βάση, που στην επόμενη ΜΜ Ια εποχή θα αποτελέσει απαραίτητο στοιχείο τους. Ο τύπος των τροπιδωτών κύπελλων παρουσιάζεται αυτή την εποχή με ψηλό σώμα και αμβλέια τροπιδωτή, που παρακολουθείται κυρίως στην εξωτερική επιφάνεια των τοιχωμάτων. Έτσι το σχήμα απέχει αρκετά από τον ώριμο τύπο με την ορεία, ευδιακρίτη τροπιδωτή, που μιμείται μεταλλικά

πρότυπα και εμφανίζεται αργότερα στην κατ' εξοχήν καμαραϊκή κεραμική (ΜΜ Ιβ - ΜΜ ΙΙ).

Ο τελευταίος τύπος ανοιχτού αγγείου, που γνώρισε ευρεία διάδοση, είναι η ριχή λοπάδα με το έντονα κωνικό, ευρύνόμενο σώμα και το έξω νεύον χείλος. Συνήθως οι λοπάδες είναι άβαφες, ενίοτε με μία διακοσμητική σκευτική ταινία εσωτερικά γύρω από το στόμιο. Από τα κλειστά σχήματα αγγείων απαντά κυρίως η πρόχους με συμπίεσμένο ωοειδές ή σφαιρικό σώμα και ευρύ λαιμό. Οι πρόχοι παρουσιάζουν συνήθως σκευτική διακόσμηση ταινιών πάνω στην ανοιχτή (άβαφη) επιφάνεια. Συχνά φέρουν επίσης πλαστική διακόσμηση (barbotine) μαστοειδών αποφύσεων-κοιμών, σε συνδυασμό με γραπτή διακόσμηση καταλειβόδων.

Έναν άλλο δημοφιλή τύπο αγγείου αποτελεί η «τεϊδόχη» με το αμφικωνικό σώμα, που φέρει τροπιδωτή στη μέση του ύψους της. Αντίστοιχα παραδείγματα σημειώνονται την ίδια περίοδο τόσο στην Κνωσό όσο και σε άλλες κεραμικές ομάδες της ανατολικής Κρήτης. Πέρα από τα συνήθη αγγεία οικιακής χρήσης, στις Αρχάνες συναντώνται και πιο σπάνια σχήματα, που είναι όμως χαρακτηριστικά γι' αυτήν τη φάση. Τέτοια θεωρούνται το ανθρωπόμορφο ρυτό, παράλληλα του οποίου γνωρίζουμε και από τη Μεσάρά, καθώς επίσης και τα διφυή αγγεία.

Αναφορικά προς τη διακόσμηση, διαπιστώνονται και οι τρεις βασικές κατηγορίες κόσμησης, δηλαδή η γραπτή, η εγχάρακτη και η πλαστική. Η «λευκή επί σκευτική» διακόσμηση, όπου χρησιμοποιείται αποκλειστικά η υπόλευκη αιμαυρή βαφή, χρησιμοποιείται κυρίως στα μικρού μεγέθους αγγεία (κύπελλα, ποτήρια). Αντίθετα, στα ευμεγέθη αγγεία είναι δημοφιλέστερη η τεχνική της «σκευτικής επί ανοιχτού» διακόσμησης. Το διακοσμητικό θεματολόγιο στις Αρχάνες, και κατ' επέκταση στην κεντρική Κρήτη, είναι λιτό, και κυριαρχούν σ' αυτό τα απλά ευθύγραμμα θέματα, που δεν συγκρίνονται ασφαλώς με τις σύνθετες διακοσμητικές συλλήψεις της ΠΜ ΙΙΙ κεραμικής στην ανατολική Κρήτη. Συνήθίζονται λοιπόν οι οριζόντιες ταινίες,

συστάδες γραμμών, κάθετες ταινίες ή γραμμές, που σε σφαιρικά σώματα δημιουργούν το διακοσμητικό φαινόμενο της συστρόφνης (torsion). Επίσης συναντώνται οι οριζόντιες κυματοειδείς γραμμές, εγγεγραμμένες σε ζώνες στο ανώτερο τμήμα του σώματος των αγγείων. Το κατ' εξοχήν εγχάρακτο θέμα συνιστά η δικτυωτή ζώνη. Η πλαστική διακόσμηση αντιπροσωπεύεται κυρίως από την κοιμωτή barbotine.

Η ΠΜ ΙΙΙ περίοδος, όπως ανάγλυφα διαφαίνεται μέσα από τα αρχαιονατικά ευρήματα, παρουσιάζει ένα ιδιαίτερο ρυθμολογικό χαρακτήρα, σε πολλές πτυχές όμοιο, αλλά σε καμία περίπτωση ταυτόσημο, με αυτόν της ΜΜ Ια φάσης, ώστε να μην πρέπει να συγχέεται. Η ανάλυση του ΜΜ Ια ρυθμού παρακάτω θα καταστήσει αυτή τη διαπίστωση σαφέστερη.

Μεσομινωική Ια

Η ραγδαία ανάπτυξη της μινωικής πόλης των Αρχανών σ' αυτή τη φάση αντικατοπτρίζεται παράλληλα και στην επέκτασή του νεκροταφείου στο Φουρνί. Μαζί με τους Θαλωτούς Τάφους Β και Ε, των οποίων η χρήση συνεχίζεται αυτή την εποχή, κτίνονται ή διευρύνονται πολυάριθμα νέα ταφικά κτήρια (5-9, 12, 18, 19), που απέδωσαν πλούσια ΜΜ Ια κεραμικά σύνολα. Το πλουσιότερο εύρημα απέδωσε ο «τυφλό» διάδρομος μεταξύ του Ταφικού Κτηρίου 6 και του Θαλωτού Τάφου Β. Η αξία του έγκειται όχι μόνο στο μεγάλο αριθμό αγγείων που περιείχε, αλλά και στο ότι η κεραμική βρέθηκε στρωματογραφική και αντιστοιχεί σε τρεις ΜΜ Ια στυλιωτικές φάσεις, δηλαδή την ΜΜ Ια (προ-καμαραϊκή φάση), κατά το σύστημα Walberg), ΜΜ Ιβ (πρώιμη καμαραϊκή φάση) και ΜΜ ΙΙ/ΙΙΙα (κλασική καμαραϊκή). Η μελέτη του ευρήματος προσέφερε στην έρευνα της μινωικής κεραμικής την εναργή περιγραφή των ΜΜ Ια και ΜΜ Ιβ φάσεων, από τις οποίες μέχρι τώρα δεν είχαμε παρά μόνο μια θολή εικόνα, προερχόμενη από διαταραγμένα κνωσιακά σύνολα. Μια άλλη αξιόλογη ΜΜ Ια κεραμική ομάδα ανασκάφηκε πρόσφατα στο οικείοδο της εκκλησίας του Αγ. Νικόλα-

ου, πλησίον του Ανακτορικού Κτηρίου της Τουρκογειτονιάς. Η τελευταία ομάδα περιέχει αρίστης ποιότητας κεραμική, εφάμιλλη της κνωσιακής. Η αξία της ομάδας μεγεθύνεται από το γεγονός ότι αποτελεί κλειστό σύνολο. Η μελέτη και δημοσίευσή της, που σχεδιάζεται, μέλλει να καταδείξει ασφαλώς τη σημασία του αρχαιολογικού κεραμικού εργαστηρίου και γενικότερα των Αρχανών σε σχέση με τη γειτονική Κνωσό.

Στυλιστική ανάλυση

Το κυριότερο σχήμα αγγείου αποτελεί και σ' αυτή τη φάση το άνω κωνικό κύπελλο, που αντιπροσωπεύεται τώρα με τους τύπους Β και Δ. Τυπική διακόσμηση παραμένει η εξωτερική λευκή ταινία κάτω από το χείλος. Τα σφαιρικά μόνωτα κύπελλα παρουσιάζουν τώρα, σε σχέση με την προηγούμενη φάση, μια υποτυπώδη, μόλις διακρινόμενη, επίπεδη βάση και φέρουν ως τυπική κόσμηση στο ύψος της κοιλιάς ζώνη επαναλαμβανόμενων δισκίων σε τεχνική «σκατείνου επί ανοικτού».

Το κυλινδρικό κύπελλο με την ταινιωτή λαβή γίνεται τώρα δημοφιλέστερο και καθίσταται ένας από τους βασικότερους τύπους κυπέλλου. Το τροπίδωτο κύπελλο δε διαφέρει απ' αυτό της ΠΜ ΙΙΙ φάσης. Αποτελεί περισσότερο μια παραλλαγή του σφαιρικού κυπέλλου, που φέρει αμβλεία τροπίδωση. Χωρίς αξιόλογη μεταβολή συνεχίζεται επίσης η παραγωγή του κωνικού κυπέλλου και της λοπάδας. Ο τύπος της πρόχου παράγεται τώρα με κωνικό σώμα, σφαιρικού ή ωμούς και στενό λαίμο, έτσι ώστε να φαίνεται το σχήμα της ραδιόστερο. Εντελώς διαφορετική ως προς την προηγούμενη φάση παράγεται τώρα η τειδοχγή, ευθυγραμμισμένη με τη γενική αρχή που επικρατεί στα κλειστά αγγεία αυτήν την εποχή, δηλαδή κωνικό-σφαιρικό σώμα με συμπεπνόμενους ώμους και ψηλό σημείο μέγιστης διάγκωσης. Καθάρως αρχαιώτικο χαρακτηριστικό, που δε συναντάται αλλού, αποτελεί η πλευρική κάθετη λαβή που διαθέτουν τα περισσότερα αγγεία αυτού του τύπου. Ανάλογο σχήμα, αλλά σε μεγαλύτερες διαστά-

σεις και με οριζόντιες γραμμές, διατηρεί και ο γεφυροστόμος σκύφος.

Πέρα από τα συνηθισμένα σχήματα οικιακών σκευών που αναλύσαμε πιο πάνω, για τα οποία εντοπίζονται πλούσια παράλληλα σ' όλη την κεντρική Κρήτη, το αρχαιολογικό εργαστήριο απέδωσε και μια σειρά από μοναδικά αγγεία, που καταδεικνύουν ακριβώς την ανεξαρτησία, αυτοδυναμία και πρωτοτυπία του σε σχέση με τα άλλα της κεντρικής Κρήτης, και μάλιστα αυτό της Κνωσού. Ως χαρακτηριστικά δείγματα αναφέρονται οι δύο κέρνοι, που βρέθηκαν στον αποθέτη κεραμικής στον τυφλό διάδρομο μεταξύ του Ταφικού Κτηρίου 6 και του Θολωτού Ταφού Β. Όσον αφορά τη διακόσμηση, καινοτομία αποτελεί η χρήση του ερυθρού χρώματος σε συνδυασμό με το λευκό για την κόσμηση αγγείων (πολυχρωμία), φαινόμενο που προωινίζεται τη γένεση της πλούσιας και εντυπωσιακής καμαραϊκής διακοσμητικής των επόμενων περιόδων. Παράλληλα χρησιμοποιείται η τεχνική του «λευκού επί σκατείνου», στα πιο λεπτότεχνα όμως αγγεία χρησιμοποιείται, αντί για την υπόλευκη θαμνί βαφή, ένα φωτεινό λευκό γαϊόχρωμα. Η τεχνική του «σκατείνου επί ανοικτού» απαντά επίσης, αλλά κυρίως σε μεγάλα χονδροειδή αγγεία, καθώς και στα σφαιρικά κύπελλα, που φέρουν συχνά το διακοσμητικό θέμα τους σε ζώνη εγγεγραμμένων δισκίων.

Τα συνηθισμένα διακοσμητικά θέματα της ΜΜ Ια κεραμικής είναι οι οριζόντιες ταινίες, οι κάθετες ή λοξές συστάδες γραμμών, συχνά σε συστροφή (torsion), οι κυματοειδείς γραμμές, τα δικτυωτά, οι οριζόντιες δισκοειδείς, τα κηλιδωτά θέματα, οι επάλληλες ομόρροπες γωνίες (chevrons) και τα συνδεδεμένα μελαμβωφής ημισφαίρια. Πέρα από τη γραπτή διακόσμηση, χρησιμοποιείται επίσης η εγχάρακτη, με τη μορφή που γνωστό το δικτυωτό θέμα, καθώς και η πλαστική διακόσμηση (barbotine). Η τελευταία πλουτίζει το θεματολόγιό της, και εκτός από την κομβιώτη, που διαπιστώθηκε και στην ΠΜ ΙΙΙ, συναντάται επίσης η τραχητή, η κοκκιδωτή barbotine και η διακόσμηση ιχθυόκανθας.

Η αποτίμηση της προσφοράς της πρώιμης αρχαιολογικής κεραμικής

Η ρυθμολογική εξέλιξη της κεραμικής των Αρχανών κατά τους προανακτορικούς χρόνους, όπως διαγράφηκε μέσα από την παραπάνω σύντομη έκθεση, θεωρείται ενιαία για όλη τη βορειοκεντρική Κρήτη, και αντίστοιχη της Κνωσού, από την οποία και σώζονται πλούσια κεραμικά σύνολα. Η σχέση συνεργασίας μεταξύ των κεραμικών εργαστηρίων των δύο μεγάλων κέντρων της περιοχής είναι σαφής και ευνόητη. Σε καμία περίπτωση δεν αποδεικνύεται ωστόσο δομορφορική σχέση των Αρχανών έναντι της Κνωσού. Μια σειρά από μοναδικά αγγεία, που βρέθηκαν στις Αρχάνες, τεκμηριώνει την πρωτοτυπία και ανεξαρτησία του εργαστηρίου των. Η σημαντικότερη πάντως προσφορά της αρχαιολογικής κεραμικής, και μάλιστα σε σύγκριση με την κνωσιακή, είναι ότι μπορεί να επιφέρει διόρθωση στον ορισμό των στυλιστικών φάσεων, κάτι που καταδείχθηκε πιο πάνω για τις φάσεις ΠΜ ΙΙΙ - ΜΜ Ια. Αυτό απορρέει κυρίως από το γεγονός ότι οι Αρχάνες συνιστούν μια σύγχρονη ανασκαφή με στρωματογραφημένες κεραμικές ομάδες και εκτενείς ανασκαφικές εκθέσεις, γι' αυτό και αποτελούν έναν από τους σημαντικότερους αρχαιολογικούς χώρους του προϊστορικού Αιγαίου.

The Early Ceramics of Archanes

A. Lachanas

The systematic excavational activity in the Archanes region brought to light a considerable amount of ceramics, the study of which can elucidate their stylistic evolution in north-central Crete. This opinion is based on the fact that Archanes, as opposed to Knossos, represent a modern excavation with stratified groups of ceramics, where a detailed excavational diary is kept. The relation of cooperation between the ceramic workshops of Archanes and that of Knossos is clear and obvious due to the proximity of the two centers, nevertheless Archanes can by no means be considered as a satellite of Knossos. A series of unique pottery found in Archanes perfectly supports the independence of its workshops.